

31. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. в 4-х Т. / Фасмер М.; пер с нем. и доп. О.Н.Трубачева; под ред. и с предисл. Б.А.Ларина. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1986. –Т.3: (Муза-Сят).–1987.– 830 [2] с.
32. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. в 4-х Т. / Фасмер М.; пер с нем. и доп. О.Н.Трубачева; под ред. и с предисл. Б.А.Ларина. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1986. –Т.4: (Т-Ящур).–1987.– 860 [4] с.
33. Шарлемань М., Татарко К. Словник зоологічної номенклатури. Назви хребетних тварин: (проект) // Словник зоологічної номенклатури (1927-1928).–К.: [факсим. відтворення вид.1927-1928 pp.], 2005.–Ч.2.– С. 1-67.– (сер. Словники України)
34. Щоголів І. Комахи // Словник зоологічної номенклатури (1927-1928): [факсим. відтворення вид. 1927-1928 pp.] .–К.: Наукова думка, 2005.– [Ч.3] С. 1-114 (Словники України)

Куйбида В. В.

АБИОТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ В НАРОДНОЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

В статье рассмотрены народные экологические термины. Абиотические факторы представлены преимущественно названиями, реже – терминами и очень редко – экологическими понятиями. Из 2648 собранных народных экологических названий, в статье рассмотрено 61 – для обозначения абиотических факторов и 62 – для обозначения жилищ, следов и среды обитания животных.

Kuybida V. V.

ABIOTIC FACTORS OF ENVIRONMENT IN FOLK ECOLOGICAL TERMINOLOGY

This article deals with the ecological terms. Ecology as science has a high level of theoretical component and uses more terms and notions rather than empiric names. Folk ecological terminology uses names and terms for specifying abiotic factors. The number of names, terms and notions of ecological character collected during the research constitutes two thousand six hundred forty eight (2648), from which abiotic factors are sixty one (61), habitation, traces and living environment of animal are sixty thy (62).

Надійшла 10.12.2010 р.

УДК 504: 001.4

В.В. Куйбіда, В. В. Лопатинська, Л. В. Шаповал

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди,
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький,
08400 – 409, Україна

ПОПУЛЯЦІЇ ТВАРИН І БІОЦЕНОЗИ У НАРОДНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Популяції тварин, біоценози, народна термінологія

Популяції тварин мають статеву, вікову, просторову, етологічну або поведінкову структуру. Серед компонентів структури популяцій у народній термінології найбільше представлений етологічний аспект, на позначення зграй, стад і голосів тварин, як засіб комунікації.

Вікова структура популяції представлена народними назвами та термінами на позначення: стадії ікринки або яйця – *бовтень, бовтиш, бовток, бовтун, бовтюк, бовтяк* [9] – зіпсоване яйце; *вилівок* [24-28] – яйце знесене без шкаралупи; *гузка* [24-28] – тупий кінець у яйці; *жовтковина* [24-28] – жовток в яйці; *закльовок* [24-28] – надкльоване яйце з якого має вийти курчатко; *заколоток* [24-28], *запорток, запороток* [29] – яйце, без зародка, тухле яйце; *засідок* [24-28] – яйце, яке пролежало певний час під квочкою, щодо останнього пташиного яйця; Іван Верхратський записав повір'я, що *зносок* – „...останню курячу покладку носять відьми 9 днів під паховь. А по упливі того часу вилягаєся ізь него *хованець*. Звичайно просиджує він на поді. Єго годують несоленими стравами, инакше всіхь вигнавь би ізь хати” [4], *ікратий, ікраний* [24-28]; *єкрачка, ікренка, ікряк. ікранка, ікрець, ікровиця* [4] – риба, яка має ікру; *ікриця* [2] – ікра; *кав'яр* [10] – ікра (осетрових риб); *крупни* [11] – ікра рачача, ікра оселедця; *жаберина, жаберовина, жаборіння, жабуріння* [24-28], *пацірки* [12], *кряк* [29-32] – ікра жаби; *лягівка* [11] – час висиджування яєць; *ментул, ментуль* [11] – пуголовок, личинка жаби; *меренька, мерест* [24-28] – ікра жаби; *моцак, моцака* [24-28] – міцне яйце, биток; *нерес, нересть* [12] – жаб'яча ікра; *паюс* [12] – плівка, в якій лежить ікра в рибі; *печоночки* [12] – молочко риби; *пищій* [12] – гострий кінець яйця, носик; *пуховина, опуха* [12] – місце в яйці, де пустота; *тельцо* [29-32] – гострий кінець яйця, зародок в яйці; *явро* [29-32] – яйце.

Позначення личинкової стадії у холоднокровних тварин – *вусельниця* [24-28] – гусінь, *головач, головачка* [2] – пуголовок, *гороховець* [28] – личинки *Зернівки горохової* (*Bruchus pisorum* L.), *гробак* [24-28] – черв'як, личинка комахи, *завивач* [28]; *звощь зеленець, зволак зеленик* [33] – гусінь *Листовійки дубової зеленої* (*Tortrix viridana* L.), *комахоморка, мурашанка, муравлюха, муравлянка* [11] – гусінь *Мурашиного лева звичайного* (*Myrmeleon formicarius* L.), *коморець мучняк, коморець мучаник* [33] – гусінь *Вогнівки борошняної* (*Pyralis farinalis* L.), *липарь* [28] – гусінь *Молі шубної* (*Tinea pellionella* L.), *наклик* [28] – гусінь *Білана жилкуватого* (*Aporia crataegi* L.), *сльози зозулі* (с. Ташань, Переяслав-Хмельницького р-ну) – личинки *Афрофори вербової* (*Aphrophora salicina* Goeze), *опалосік, ополоник, полоник, полонік, ополониця, ополонік, ополонка* [12] – личинка жаби, *пернак, пернандель* [12] – личинка гедзя, *черва* [23] – личинки молодих бджіл і трутнів, відкладені маткою, *сніговий черв'як* [15] – личинка *М'якотілки рудої* (*Cantharis fusca* L.) та ін. За допомогою народних назв здавна позначали молодих, статевозрілих та старих тварин, зокрема: *бабана* [24-28] – стара вівця, непридатна для спаровування; *баська, байзюк, базник* [9] – мале ягня; *бицюк* [9] – велике теля; *бузівок* [24-28] – однорічне телятко; *ватуля* [2], *матуля* [11] – вівця, яка народила перше ягнятко; *ганца* [2] – кляча; *гачура* [2] – трирічна кобила, яка не мала лошат; *збуйвик* [4] – старий, підтоптаний бугай; *кляпа* [2] – стара корова; *косяк* [1] – стадо молодих коней; *лайтук* [24-28] – молоде козеня; *лунчак* [14] – однорічний баран.

Самки тварин – важливий компонент статевої структури популяції. Їх позначають такими термінами: *божа муха* [23] – народна назва бджоли; *ікрець, ікровиця* [2] – самка риби; *коминниця* [10] – безплідна корова; *комониця* [5] – кобила, що не жеребиться; *матиця* [2], *осіянка* [12] – бджола-матка; *трутівка, (трутівка)* [23] – матка, яка відкладає лише трутнів.

На позначення самців та характеристику їх статусу існують народні терміни – *бинч* [24-28] – трутень; *валашок* [1] – кастрований однорічний баранчик; *віль* [1] – кастрований бик віком 4 роки і більше; *жеребець, огырь* [1] – плідник, самець, спроможний до запліднення; *каплун* [29-32] – кастрований півень; *качій* [10] – качур з недорозвиненими статевими органами; *кишкун* [24-28] – кабан з одним ядром (сім'яником); *кінь* [1] – мерин, кастрований самець; *кнур; кнурь, хряк* [24-28] – самець-плідник; *курій* [2], *труп, трупак, трут, труц* [13] – трутень.

На позначення реверсії статі, міжвидових гібридів та процесу розмноження використовували такі терміни – *відбиркатися* [9] – злучитися з бараном (про вівцю); *кодло* [24-28] – виплодок, виводок; *курак, курах, курівник, кур'ян* [11] – гермафродит у курей; *мула* [11] – гібрид коня і осла; *перчити* [13] – запліднювати козу.

Просторова структура популяції. Будь-яка територія чи біотоп може мати задовільні умови для побудови житла, забезпечення їжею та інших життєво важливих потреб для обмеженої кількості тварин. Для кожного виду розподіл простору має адаптивний характер. Завдяки рухливості тварин, способи упорядкування їх територіальних відносин різноманітніші, ніж у рослин. У світовій фауні є сидячі здебільшого деякі безхребетні та примітивні хребетні, наприклад, асцидії, малорухомі, осілі та кочові тварини, а на їх позначення вживалися такі терміни: *барця* [23] – обжита бджолами борть, *безматень* [24-28] – рій бджіл без матки; *борівки, зелені бджоли* [23] – дикі лісові бджоли, що оселили борть, рій, що вийшов з борті; *вирай* [24-28] – вирій; *дичок* [24-28] – рій бджіл, який залетів з чужої пасіки; *парой, парій* [23] – рій, що вийшов з молодої, того ж року відокремленої сім'ї.

Малорухомість молюсків простежується у народних назвах *погрузка* [12], *Бітинія* (Bythinia Leach) – назва походить від *грузь* „трясовина” і зумовлена тим, що молюск ніби погружає в болотистих місцях, *ваганець* [21] – *Беззубка звичайна* (Anodonta cygnea L.), народна назва пов’язана із словом *вагоніти* у значенні „лежати тягарем” і мотивована малорухомим, лежачим способом життя двостулкового молюска, губку *Тетій* (Tethya aurantium Pall.), називають *морським апельсином*. Назва дана за зовнішню схожість губки з апельсином. У зв’язку з тим, що за формою тіла губка *Тенторій* (Tentorium semisuberites O.Schmidt) нагадує молодий гриб-печерицю її називають *морським грибом*.

Різні аспекти етологічної структури популяції відбиті у таких термінах: *байдаки* [9] – селезні, які збиваються в зграї, коли качки виводять виводки; *блуга* [29-32] – корова чи вівця, що відбилася від стада; *вітрити* [24-28] – нюхати повітря (про собак); *гая* [29-32] – зграя птахів; *телгати, телкотати, тергетати, телготати* [24-28] – про гусей: кричати; *гивкати* [2] – про сову: кричати; *гильня* [24-28] – зграя вовків у період тічки; *клекіт* [29-32] – крик хижих птахів; *кукутіти* [11] – кувати (про зозулю); *навкати, палкати, підпалакати, підпалкувати* [12] – кричати (про перепела); *парва, парвочка* [29-32] – зграя (риб); *плекотора* [6] – „вівці, котрій згубило ягня, дають щоб не запустила молока, плекати чужі ягнята, так довго, доки не виженуть дріб’ята тобто є вівці у полонини (там вже її доять). Таку вівцю гуцули зовуть „плекотора” [6, 21]. Народна назва *Гримучника* (Crotalus L.)- *тарахкавець* [13] походить від *тарахкати* і зумовлена тим, що змії цього роду утворюють сухий, тріскотливий доволі голосний звук. Тарахкаючи, гримучник попереджує потенційно небезпечних тварин, насамперед, бізонів та інших копитних, про свою присутність та отруйність. Теріоніми *буйвал, буйвол, буйло* [9] на позначення *Буйвола* (Bubalus H., Smith) є складним утворенням, яке походить від *буй* „буйний” *віл* „бик” і характеризує поведінку дикого бика.

Чисельність популяції у природі регулюють процеси народжуваності і смертності особин. На їх позначення є невелика кількість народних термінів: *жеребитися* [24-28] – народжувати (про кобилу) [29-32] народжувати (про кобилу та самку верблюда); *згіннути* [2] – здохнути; *здих* [10] – загибель; *зметання* [22] – аборт; *змітка* [24-28] – кобила, у якої постійно бувають викидні; *котитися* [29-32] – народжувати дітей (про котів, куниць, тхорів, зайців, овець, кіз); *літити* [14], *літь, літити* [29-32] – запліднювати; *миркоти, миркот* [11] – особливий запах овець під час тічки; *наплід* [24-28] – приплід; нащадки; *нёрс, нересть* [29-32] – нерест; *опряга* [14] – смерть; *пацитися* [12] – пороситися; *писконіти* [12] – мартувати, паруватися (про глухаря, тетерева); *прикохок* [11] – приріст; приплід, *пулювати* [12] – злучатися (про свиней); *родиво* [13] – пологи; *шикатися* [29-32] – паруватися.

У народній екологічній термінології немає чіткої різниці у позначенні біоценозів та екосистем, проте зазначається видова структура біоценозу: *базниче* [9] – зарості бузини; *березина* [9] – березняк; *берестник, берестняк* [9] – березовий гай; *бірник* [24-28] – дрібний сосновий ліс, сосновий гай; *бірок* [24-28] – сосновий лісок; *буковина* [24-28] – буковий ліс; *дїбрóва* [1] – ліс в якому переважають дуби, клени, ясені і т.д.; *липняк* [14] – липовий ліс, гай;

просторова структура біоценозу: *мерест* [2] – низькі болотні трави; *стрелиця* [13] – рідкий лісок; *чагарникь* [1] – низькостовбурний ліс і поросль з ліщиною та іншими кущами;

є терміни на позначення екосистем та певних етапів в утворенні сукцесій: *байракь* [1] – ділянка лісу твердих порід на місцевості з горбами, ярами та балками; *болоння, болонь* [9] – заросла травою низовина, лук; *поплава* [20] – болотиста низовина, заросла високою травою; *сула* [20] – непрохідне болото; *вичистокь* [4] – корчунокь, викорчуване місце (поле) вь лісі [4, 18]; *зрубь* [1] – зрубаний ліс в перші роки, поки проростки піднімуться до чагарника.

Висновки

1. Виникненню наукової екологічної термінології передували народні назви, терміни і поняття на позначення популяцій, біоценозів, екосистем та деяких їх характеристик.

2. Кількість народних назв, термінів, понять екологічного характеру, які охоплені дослідженням складає: популяції – 52; стада свійських тварин та звірів – 38; голоси тварин та вигуки до тварин – 262; біоценози – 45.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василенко В. Докладь къ вопросу о толковомь словарѣ Украинской народной терминологии / Василенко В. // Сборникъ Харьковскаго Историко-Филологическаго Общества. – Харьковъ: Печатное Дѣло, 1902.-Т.13.- ч.П.-С.59-71. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [ред-

- кол.: О.С.Мельничук (голов.ред.) та ін.].—К.: Наукова думка, 1982.— Т.1: А-Г / укл.— Р.В.Болдирев та ін.—1982— 631 с. — (Словники України)
2. Верхратський І. Знадоби для пізнання угорськоруских говорів / Верхратський І. // Записки наукового товариства імені Шевченка; [вих. у Львові що два місяці під ред. Михайла Грушевського].— Львів: З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка,1902.—Т. XLV.— С.29-280
  3. Верхратський І. Початки до уложення номенклятури и терминології природописної, народнєї и замітка о волоськімъ-павуку / Верхратський І.—Львівъ: Въ печатні М.Ф.Поремби, Т.1.— 1864.— 18 с.
  4. Верхратський І. Початки до уложення номенклятури и терминології природописної, народнєї / Верхратський І.: [членъ товариства „Просвіта”].—Львівъ: Зъ друкарні Ставропигийського Інституту, Т.2.— 1869.— 40 с. — (Въ додатку: декотрі повірки, забобони и пр.)
  5. Верхратський І. Початки до уложення номенклятури и терминології природописної, народнєї / Верхратський І.; [членъ „Просвіти” и „Физиографичнєго товариства” въ Кракові].—Львівъ: Зъ друкарні Ставропигийського Інституту, Т.3.— 1869.— 23 с.
  6. Верхратський І. Початки до уложення номенклятури и терминології природописної, народнєї / Верхратський І.; [членъ „Просвіти” и „Физиографичнєго товариства” въ Кракові].—Львівъ: Зъ друкарні Ставропигийського Інституту, Т.4.— 1872.— 23 с.
  7. Верхратський І. Початки до уложення номенклятури и терминології природописної, народнєї / Верхратський І. [членъ „Просвіти” и „Физиографичнєго товариства” въ Кракові].—Львівъ: Зъ друкарні Ставропигийського Інституту, Т.5.— 1872.— 40 с.
  8. Верхратський І. Початки до уложення номенклятури и терминології природописної, народнєї / Верхратський І.—Львівъ: З печатні Товариства имени Шевченка, Т.6.— 1879.— 24 с.
  9. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [ред-кол.: О.С.Мельничук (голов.ред.) та ін.]. — К.: Наукова думка, 1982.— Т.1: А-Г / укл.— Р.В.Болдирев та ін. — 1982 — 631 с. — (Словники України)
  - 10.Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [ред-кол.: О.С.Мельничук (голов.ред.) та ін.]. — К.: Наукова думка, 1982. — Т.2: Д-Копці / [укл.: Р.В.Болдирев та ін.]. — 1985. — 570 с. — (Словники України)
  - 11.Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [ред-кол.: О.С.Мельничук (голов.ред.) та ін.]. — К.: Наукова думка, 1982. — Т.3: Кора-М / [укл.: Р.В.Болдирев та ін.]. — 1989. — 549 с. — (Словники України)
  - 12.Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [ред-кол.: О.С.Мельничук (голов.ред.) та ін.]. — К.: Наукова думка, 1982.—Т.4: Н-П / [укл.: Р.В.Болдирев та ін.: ред. тому: В.Т.Коломієць, В.Г.Скляренко]. — 2003. — 656 с. — (Словники України)
  - 13.Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [ред-кол.: О.С.Мельничук (голов.ред.) та ін.]. — К.: Наукова думка, 1982.—Т.5: Р-Т / [укл.: Р.В.Болдирев та ін.]. — 2006. — 703 с. — (Словники України)
  - 14.Желеховський Е. Малоруско-німецькій словарь / Желеховський Е., Недільський С.— Львів: НТШ, 1886.— Т. 1-2
  - 15.Жизнь животных. Беспозвоночные: в 6 т. / [под ред. деств. чл. АН СССР Л.А.Зенкевича].— М.: Просвещение, Т.3.— 1969.— 572 с.
  - 16.Куйбіда В. В. Народне землезнавство. Всесвіт і Земля: [навч. посібник] / Куйбіда В. В., Чернов Б. О.— К.: ІСДОУ, 1996.—150 с.
  - 17.Куйбіда В.В. Народна ботаніка : [книга для мол. і середн. шкільн. віку] / Куйбіда В.В., Шаповал Л.В., Мороз І.В.— К.: ІСДОУ, 1995.— 132 с.
  - 18.Куйбіда В.В. Словник символів культури України: навч. посіб. / [за заг. ред. В.П.Коцура, О.І.Потапенка, М.К.Дмитренка, В.В.Куйбіди]; Мін-во освіти і науки України, Переяслав-Хм. ДПУ імені Григорія Сковороди.—3-е вид., доп. і випр.—К.: Міленіум, 2005.—352 с.
  - 19.Куйбіда В.В.Народна зоологія : [навч. посібник для студ. пед. факультету] / Куйбіда В.В.— К.: ІСДОУ, 1994.— 120 с.
  - 20.Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов / Мурзаев Э.—М.: Мысль, 1984.- 653 с.
  - 21.Паночіні С. І. Безхребетні тварини (крім комах) / Паночіні С.І. // Словник зоологічної номенклятури (1927-1928/ .— К.: Наукова думка, 2005.— С. 115-186
  - 22.Рудик С. Мова українських тваринників / Станіслав Рудик.— К.: Академія наук вищої школи України, 2003.— 108 с. Словарь української мови / Б.Грінченко.— К.: Т.1.—1907.— 494 с.

23. Скуратівський В. Кухоль меду [книга] / Василь Скуратівський.–Львів: Гердан Графіка, 2000.–2000.–304 с.
24. Словарь української мови / Б.Грінченко.– К.: Т.1.–1907.–494 с.
25. Словарь української мови / Б.Грінченко.– К.: Т.2.–1908.–573 с.
26. Словарь української мови / Б.Грінченко.– К.: Т.3.–1909.–506 с.
27. Словарь української мови / Б.Грінченко.– К.: Т.4.–1909.–547 с.
28. Турянин І. Народні назви тварин / І. Турянин // Зелені Карпати .– 1996.– №1–2.– С. 64-68
29. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. в 4-х Т. / Фасмер М.; пер с нем. и доп. О.Н.Трубачева; под ред. и с предисл. Б.А.Ларина. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1986. –Т.1: (А-Д).–1986.–573 [3] с.
30. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. в 4-х Т. / Фасмер М.; пер с нем. и доп. О.Н.Трубачева; под ред. и с предисл. Б.А.Ларина. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1986. –Т.2: (Е-Муж).–1986.–671 [1] с.
31. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. в 4-х Т. / Фасмер М.; пер с нем. и доп. О.Н.Трубачева; под ред. и с предисл. Б.А.Ларина. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1986. –Т.3: (Муза-Сят).–1987.–830 [2] с.
32. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. в 4-х Т. / Фасмер М.; пер с нем. и доп. О.Н.Трубачева; под ред. и с предисл. Б.А.Ларина. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1986. –Т.4: (Т-Ящур).–1987.–860 [4] с.
33. Щоголів І. Комахи // Словник зоологічної номенклатури (1927-1928): [факсим. відтворення вид. 1927-1928 pp.] .–К.: Наукова думка, 2005.– [Ч.3] С. 1-114 (Словники України)

Куйбида В. В., Лопатинская В. В., Шаповал Л. В.

ПОПУЛЯЦИИ ЖИВОТНЫХ, БИОЦЕНОЗЫ В НАРОДНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

В статье рассмотрены народные экологические термины. Возникновению научной экологической терминологии предшествовали народные названия, термины и понятия для обозначения популяций, биоценозов, экосистем и некоторых их характеристик. Количество народных названий, терминов, понятий экологического характера, которые собраны в исследовании, составляет: для обозначения популяций – 52; стад домашних животных и зверей – 38; голосов животных и криков к животным – 262; биоценозов – 45.

Kuybida V.V., Lopatinska V.V., Chapoval L. V.

POPULATIONS AND BIOCOENOSIS IN FOLK TERMINOLOGY

This article deals with the ecological terms. Long before appearance of scientific ecological terminology preceded folk names, terms and notions for identifying populations, biocoenosis, ecosystems and some their characteristics. The number of folk names, terms, notions of ecological character collected during the research goes to two thousand six hundred forty eight (2648). From which fifty two (52) are populations, thirty eight (38) are domestic animals herds and beasts, two hundred sixty two are animal voices and exclamations to animals, forty five (45) – biocoenosis.

Надійшла 10.12.2010 р.